

Václav Velčovský

Jazyková politika v českých zemích v 18.-20. století: Škola jako národní politikum

Oponentský posudok dizertačnej práce

Pán Václav Velčovský si vo svojej dizertácii stanovil – a naplnil – ambiciózný cieľ predstaviť jazykovú politiku v českých krajinách v priebehu dvoch storočí s koncentráciou na riešenie česko-nemeckého pomeru vo vzájomne spätých, hodnotovo exponovaných sférach správy a školstva. Odborný a spoločenský prínos práce možno vidieť vo viacerých smeroch – v uplatnení teórie jazykovej politiky v historickom priemete v českom jazykovom prostredí, v originálnej rekonštrukcii jazykovopolitických procesov týkajúcich sa existencie a vývinu spoločenského života v špecifickom viacjazyčnom priestore s vyústením do formulácie konštant a premien jazykovej politiky v českých krajinách na báze typológie jazykovej politiky, v upriamení „rekonštrukčného pohľadu“ na školskú sféru ako oblasť v každom období existenciálne dôležitú pre budúcnosť jazykového spoločenstva, v tematizácii historickej skúsenosti ako referenčného rámca pre riešenie jazykovej politiky v súčasnosti. Pri všetkej „historickosti“ ide teda o tému navýsost' aktuálnu, aj vzhľadom na kontinuálnosť diskusií o česko-nemeckých (jazykových) vzťahoch a českej národnej histórii v spoločenskom diskurze. Formulácia a spracovanie témy, uplatnené výskumne inovatívne postupy, získané dáta a ich interpretácia otvárajú nový priestor a inšpiratívne (aj provokatívne) vstupujú do (nielen) českého odborného aj širšieho spoločenského kontextu.

V dizertácii možno vnímať dve vzájomne sa dopĺňajúce roviny. Na jednej strane materiálovo nasýtený procesuálny obraz jednotlivých období opretý o bohaté primárne aj sekundárne pramene, v ktorom sa vzájomne usúvzťažňujú oficiálne jazykovopolitické dokumenty a „živá“ situácia v dobovej spoločnosti reprezentovaná množstvom autentických hlasov, obrazmi jazykovej krajiny, bohatými štatistickými údajmi – na druhej strane modelovanie takto predstavených období s využitím viacerých metód dovoľujúcich ich vzájomné porovnanie a v konečnom dôsledku vlastnú typológiu jazykovej politiky so zahrnutím situácie v školskej sfére. Náročnosť úlohy historickej rekonštrukcie jazykovej politiky dosvedčuje autor v kapitolke o metodologických úskaliach, tematizujúcej niekoľko okruhov závažných otázok, s ktorými bol pri napĺňaní svojho cieľa (s plným vedomím) konfrontovaný.

Tému dizertácie spracúva autor na 336 stranách v piatich (ďalej členených) kapitolách rámcovaných úvodom, záverom, zoznamom príloh a neobyčajne rozsiahlou bibliografiou zahŕňajúcou – v súlade s mnohorozmernosťou témy – odbornú literatúru rozličného zamerania a bohaté zdroje rozličného typu a času. Z technických dôvodov je práca rozdelená do 2 samostatných dielov.

Úvod dizertácie prináša zdôvodnenie výberu témy a jej zasadenie do aktuálneho odborného a spoločenského kontextu, formulovanie cieľov, predstavenie koncepcie, metodológie a výskumných predpokladov.

V kapitole *Teorie jazykové politiky jako vědecká disciplína* sa autor venuje teoretickým aspektom jazykovej politiky, jej vývinu a autorským koncepciám, špeciálne tým, ktorých inšpirácie využíva ďalej pri spracúvaní, analýze a modelovaní sledovanej témy s vyústením do typológií jazykovej politiky v českých krajinách z rozličných hľadísk. Osobitne sa venuje Fergusonovmu algebraickému vzorcu viacjazyčného spoločenstva. V súvislosti s jazykovým plánovaním a jeho dvoma základnými oblasťami (statusové a korpusové plánovanie) bolo by vari v práci zameranej na školskú sféru vhodné pracovať aj s rozšírením spektra o akvizičné plánovanie (Cooper, 1989). Pokiaľ ide o vzájomný vzťah jazykového manažmentu, jazykového plánovania a jazykovej politiky (autorsky definovanej na s. 27), možno už na tomto mieste povedať, že hoci vlastným „deklarovaným“ predmetom dizertácie je jazyková politika ako súbor oficiálnych a verejne deklarovaných regulačných aktivít („zhora“) a k jej typológii vo finále výklad smeruje, autor v kapitole venovanej histórii českej jazykovej politiky predstavuje aj mnoho aktívnych pokusov rozmanitých aktérov (jednotlivcov, skupín, spolkov) ovplyvňovať prebiehajúce procesy „zdola“ – protestami, memorandami, návrhmi riešení, interpeláciami, vystúpeniami v tlači a pod., čím sa dosahuje obraz komplexnejšieho (obojsmerného) jazykového manažmentu, plastický obraz jazykovej situácie v jednotlivých sledovaných obdobiach.

Súčasťou prvej kapitoly je aj súpis pojmov, ktoré autor považoval za potrebné definovať. V danej súvislosti, pri spracovaní niektorých položiek, napr. pri pojme *jazykový posun*, možno mať isté námietky. Ak sa ako jeden z dôvodov začlenenia „slovníčka“ do dizertácie uvádza, že viaceré z pojmov zatiaľ v českom diskurze venovanom otázkam jazykovej politiky nefungujú, *language shift* patrí k tým, ktoré už v českej sociolingvistiky (skôr než doslovný preklad) nadobudli ekvivalent *jazyková směna*. Pokiaľ ide o pojmový aparát využívaný v dizertácii, možno by bolo dobré vrátiť sa ešte k pojmu *segregácie*, ktorý je vzhľadom na historický vývin v správnej aj školskej sfére v dizertácii frekventovaný (autor ním označuje situáciu česko-nemeckého „nespolužitia“ s výrazným priemetom aj do školskej

sféry). Pristavujem sa pri ňom preto, že, hoci sa v literatúre možno oprieť o jeho analogické využitie, v súčasnej komunikácii slovo segregácia do istej miery sugeruje skôr predstavu núteného vyčlenenia, vylúčenia, čo môže posúvať obraz „oddelenia“/“oddelenosti“ smerom, ktorý autor nemal na mysli.

V kapitole *Historie české jazykové politiky* makrohľadisko jazykovej politiky ako celku v historickej kontinuite autor odvíja od obsahovej historickej analýzy na báze piatich sond ohraničených konkrétnymi historickými, školskými, resp. symbolickými medzníkmi. Podrobnejšie sa tak v práci, s uplatnením empiricko-analytických postupov, zameriava na obdobia v rokoch 1774–1793, 1848–1849, 1880–1900, 1926–1929 a 1939–1941. V kapitole členenej na obdobia jednotlivých sond (s ďalším vnútorným členením podľa oblastí priemetu jazykovej politiky) sa uplatňuje kombinácia objektívnych a subjektívnych prameňov, sprístupňuje sa dobová legislatíva reprezentujúca jazykovú politiku *de facto* v kombinácii s dokladmi jej implementácie a reflexie, protichodných prúdov opretých o rozdielne jazykové ideológie. V tejto kombinácii sa autorovi podarilo podať nesmierne zaujímavý, živý (a čítavý) obraz vývinových procesov, ktoré potom ďalej „abstrakčne“ vyhodnocuje pri vytváraní typológie jazykovej politiky v jej historických premenách.

Posledná sonda do jazykovej politiky riešajúcej otázku česko-nemeckých jazykových vzťahov zahŕňa obdobie rokov 1939–1941 s jeho špecifickým vnútorným vývinom – a vzhľadom na povojnové obdobie, ktoré radikálne znížilo prítomnosť nemeckých občanov v českom prostredí, už dizertácia ďalšie sondy neprináša. Samostatná kapitola ešte v závere prináša pohľad na jazykovú politiku v období po vzniku Českej republiky v r. 1993 s jej vývinovou dynamikou odrážajúcou a zohľadňujúcou aj princípy jazykovej politiky v Európskej únii. Možno tu položiť otázku, či názov dizertácie s tematizáciou jazykovej politiky v 18.–20. storočí nenavodzuje širšie očakávania – keď sa v ňom sústreďenie špeciálne na česko-nemeckú otázku (a marginalizácia ostatných otázok) nenaznačuje, ani sa nenaznačuje s tým súvisiace „preskočenie“ dôležitých otázok jazykovej politiky v druhej polovici 20. storočia, späť už potom prednostne s riešením česko-slovenských jazykových vzťahov, ktoré napokon (čo je v práci prirodzene prítomné, hoci v druhom pláne) predstavovali aj závažnú sféru jazykovej politiky medzivojnového obdobia. Pravda, je to otázka, aj pokiaľ ide o školskú sféru, iného typu, než riešenie česko-nemeckej problematiky – ide o to, že z názvu práce to zrejme nie.

Vo vzťahu k slovenčine ako motívu v českej jazykovej politike, ktorý sa v dizertácii vynára na viacerých miestach, koncentrovanejšie prirodzene v období prvej republiky, mám niekoľko pripomienok. Vzhľadom na tému možno vari autorovi vyčítať nespomenutie – a

nevyužitie – závažného dobového diela, ktoré vyšlo v r. 1935, konkrétne Jazykovedných glos k československej otázke Ľudovíta Nováka (a napokon aj jeho štúdie o spisovnej slovenčine a ústave ČSR z r. 1936), ktoré priniesli a stále ponúkajú širší lingvistický, sociolingvistický pohľad na jazykovú politiku daného času, de jure aj de facto. V rozsiahlom referenčnom súpise literatúry by dielo nemalo chýbať. V súvislosti s otázkou „politizácie pravopisu“, ktorá sa ako veľmi zaujímavý česko-nemecký fenomén vynára v období Protektorátu a ktorá sa v texte pri predchádzajúcom období marginálne spomína v súvislosti s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1931, bolo by dobre, akže sa dve rozdielne veci uvádzajú pod tým istým pomenovaním, buď v súvislosti s PSP 1931 o politizácii „pravopisu“ nehovoriť, alebo spomenúť, že nešlo o v pravom slova zmysle pravopisnú otázku, ale o zásadnejší problém týkajúci sa „korpusu“ slovenčiny, teda aj morfológických a lexikálnych otázok v súvislosti s niektorými prejavmi zblížovacej tendencie v PSP – teda o otázku celkom iného typu. A ešte drobnosť – akže sa autor v súvislosti s časom tesne pred vstupom do nového obdobia v r. 1993 rozhodol spomenúť „pomlčkovú vojnu“ (ktorá predstavuje vskutku pozoruhodný semiotický fenomén vo sfére jazykovej politiky/jazykového manažmentu), nazdávam sa, že môže bez vysvetľujúceho autorského komentára trochu zavádzajúco pôsobiť uvedený citát, podľa ktorého má mať pomlčka inú funkciu v slovenčine ako v češtine. Pravda, pri celkovom zacielení na česko-nemeckú otázku sú to pomerne marginálne (a tak aj podávané) témy, ak sa im však už venuje pozornosť, bolo by dobre uvedené vyjadrenia spresniť.

Originálnu typológiu jazykovej politiky opretú o komplexné zhodnotenie, akým spôsobom a s akým efektom štát definoval a reguloval jazykovú politiku v jednotlivých obdobiach, podáva autor v kapitole *Konstanty a proměny jazykové politiky v českých zemích*. S využitím viacerých kategórií (miera regulácie, miera reštrikcie, miera tolerancie, miera rovnosti jazykov) a dichotómií autoritatívna – liberálna jazyková politika, regulujúca – pasívna jazyková politika v ich vzájomnom prepojení dospieva v hodnotení jazykovej politiky v jednotlivých sledovaných obdobiach, kde jazyková politika v období osvietenstva a Protektorátu vyznieva ako typ autoritatívny, v rokoch 1848–49 ako (neúspešne) liberálny, koncom 19. storočia ako typ pasívny a v období prvej republiky regulatívny. Charakteristiky a vzájomný pomer jazykových politík zaznamenáva v podobe lúčového grafu. (V tomto pojmovom uchopení súčasná česká jazyková politika vystupuje ako pasívny typ jazykovej politiky.) Otázka školskej sféry, uplatnenia jazykov ako vyučovacích, podporných či vyučovaných na jednotlivých úrovniach výučby sa tu premieta aj do vzájomne porovnateľných fergusonovských algebraických vzorcov a klossovskej typológie podľa vlastností jazykovej politiky. Rozmanitosť, protirečivosť a v istom zmysle „neprehľadnosť“

jazykových procesov odvíjajúcich sa od jazykovej politiky v jednotlivých obdobiach sa tak v autorovom podaní s uplatneným modelovaním ukladá do zreteľnejších a jasnejších kontúr – korešpondenciu dvoch kapitol s rozdielnym predstavením a uchopením sledovanej témy možno považovať za jeden z hlavných pozitívnych aspektov a prínosov dizertácie.

Ako širšiu otázku, o ktorej možno (nielen na obhajobe) diskutovať, predkladám – vzhľadom na ústnie predkladané historickej fresky do súčasnej situácie – jednoznačnú formuláciu v záverečnej kapitole *Současná jazyková politika České republiky* o monolingválnosti spoločnosti, homogénnej jazykovej situácii v Českej republike od jej vzniku v r. 1993, ktorá sa vynára na rozličných miestach, napokon už aj v úvode práce. Na jednej strane dané konštatovanie korešponduje s percentuálnymi údajmi fergusonovskej typológie, vyplýva v tejto podobe iste z porovnania so situáciou vzájomného postavenia češtiny a nemčiny v sledovaných historických obdobiach a ukazuje sa aj, že obraz Českej republiky ako monolingválnej spoločnosti zodpovedá „väčšinovému vnímaniu“ českých občanov. Relativizujúci postoj k takejto kategorizácii možno na druhej strane oprieť o viaceré skutočnosti – o absenciu explicitného postavenia češtiny ako jediného oficiálneho či štátneho jazyka de jure a jazykovú situáciu de facto, napr. so špecifickým postavením slovenčiny (jeho zakotvenie v zákone o štátnej správe z r. 2004 explicitne potvrdzujúce jej postavenie, ktoré sa „zvykovo“ udržiavalo aj po rozdelení Československa a prenášalo sa napokon aj do rozličných zákonov upravujúcich jazykové pomery v špecifických sférach; kvantitatívne počet Slovákov v celom „novom“ období nedosahoval 5 percent občanov, zato presahoval fergusonovských 100000), dvojjazyčnosť na vymedzených zmiešaných česko-poľských územiach, prítomnosť veľkých komunít nositeľov neautochtónnych jazykov uplatňujúcich v rozličných sférach svoje jazyky, teda viaceré aspekty jazykovej situácie, ktoré autor v danej kapitole aj rozoberá.

Pri celostnom pohľade na predkladanú dizertáciu si zaslúži obdiv náročná, logická klenba práce, do ktorej Václav Velčovský spracovanie a premýšľanie citlivej témy uložil – od úvodného nastolenia problému, metodologických východísk a formulácie objektívne problematických miest a neistôt pri historickej rekonštrukcii, predstavenia hypotéz, cez nesmierne zaujímavé sondy vtáhajúce do života v jednotlivých obdobiach až po typologické komparatívne zobrazenie s využitím viacerých prístupov a prinášajúce odpovede na hypotézy z úvodu, sformulované už na základe uskutočnenej analýzy. Závety, ku ktorým autor prichádza, sa v nejednom ohľade rozchádzajú s kontinuálne existujúcimi spoločenskými názormi a pohľadmi na jednotlivé obdobia a majú potenciál provokovať ďalšie premýšľanie a diskusiu. Možno sa v tomto zmysle dotknúť napr. jednoznačne formulovaného názoru

(ktorého váha je o to väčšia, že vstupuje do záverov predkladaného celkového obrazu), že pretrvávajúca citlivosť, neuralgickosť česko-nemeckých vzťahov nevyplýva z následkov druhej svetovej vojny a povojnového odsunu, ale z perspektívy dlhodobého historického česko-nemeckého „nespolužitia“. Akokoľvek možno ono „nespolužitie“, teda zložité vzájomné vzťahy a tenzie, v tom aj jazykové zápasy, vnímať ako podstatnú súčasť živej historickej pamäti, „vylúčenie“ vojnových a povojnových udalostí, ktoré sú napokon aj aktuálnou súčasťou spoločenského diskurzu, vyznieva ako prílišné formulačné zjednodušenie komplexnejšej situácie – otázka je aj, o čo všetko sa takáto formulácia opiera.

Doktorskú dizertáciu pána Václava Velčovského považujem za závažný príspevok k odbornému poznaniu tak z hľadiska výberu témy, stanovenia cieľa práce, zvoleného prístupu a využitých výskumných metód ako aj výsledkov, ku ktorým sa vo svojej analýze dopracoval a ktoré v jej spracovaní prináša. Vysoko možno oceniť predkladanú originálnu koncepciu celostného prístupu k jazykovej politike v otázke česko-nemeckých jazykových vzťahov špeciálne aj vzhľadom na hlbší vhľad do vývinových procesov v školskej sfére.

Predkladaná dizertácia spĺňa všetky podmienky pre úspešné absolvovanie doktorandského štúdia. **Preto po úspešnej obhajobe dizertačnej práce *Jazyková politika v českých zemích v 18.-20. století: Škola jako národní politikum* navrhujem udeliť PhDr. Václavovi Velčovskému doktorský titul.**

Praha 7. 11. 2012

doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

Katedra středoevropských studií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze